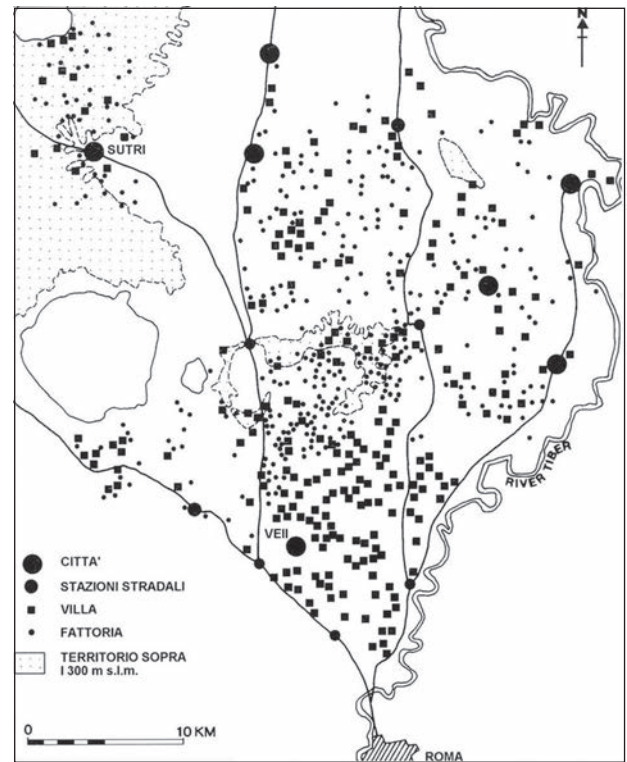


Η επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα στη νότια Ιταλία

Τα τελευταία χρόνια στην Ιταλία έχουν πραγματοποιηθεί αρκετά προγράμματα συστηματικών επιφανειακών ερευνών με στόχο τη μελέτη, σε μία διαχρονική προοπτική της εξέλιξης των οικισμών των διαφόρων περιοχών της νότιας Ιταλίας, συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων αποικιακών “χωρών” της Μεγάλης Ελλάδας. Τα προγράμματα αυτά, τα οποία θέτουν ως στόχο τη μελέτη και αξιοποίηση των αρχαιολογικών θέσεων, διεξάγονται εφαρμόζοντας ευρείας χρήσης στρατηγικές έρευνας και συγκεκριμένες μεθοδολογίες, που συνδυάζονται με τεχνικές έρευνας καθαρά αρχαιολογικές μαζί με άλλες εφαρμοσμένες στην αρχαιολογία, που ως επί το πλείστον προέρχονται από τις φυσικές και τις βιολογικές επιστήμες. Χωρίς αμφιβολία, απαραίτητο εργαλείο για τη διερεύνηση μεγάλων τμημάτων περιοχών σε ευρεία κλίμακα είναι η εντατική επιφανειακή έρευνα, η οποία έχει διαμορφωθεί - στο πλαίσιο των εκτεταμένων ερευνών για τα αρχαία οικιστικά κατάλοιπα - ως η κύρια αρχαιολογική διαδικασία για τη συστηματική συλλογή των δεδομένων στο πεδίο¹.

Σύμφωνα με έναν από τους πιο αξιόπιστους ορισμούς, η σύγχρονη αρχαιολογική επιφανειακή έρευνα θεωρείται ότι «περιλαμβάνει εκείνες τις κατάλληλες τεχνικές και εφαρμογές που απαιτούνται για την εύρεση των εγκαταλελειμμένων αρχαιολογικών θέσεων, που ανήκουν σε διάφορες χρονολογικές περιόδους και οι οποίες έχουν αφήσει διαφορετικού είδους ίχνη στο έδαφος»². Στην Ιταλία, όπως έχει συμβεί επίσης και σε άλλες περιοχές της Μεσογείου, η επιφανειακή έρευνα (*ricognizione archeologica*) στις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, ειδικά μετά την έλευση της Νέας Αρχαιολογίας, έχει γίνει ένα εξαιρετικό βοήθημα για τη μελέτη της κατανομής και της τυπολογίας των αρχαίων θέσεων.

Όσον αφορά την ιστορία της έρευνας, θα πρέπει



Εικ. 1. *South Etruria Survey*: χάρτης κατανομής θέσεων (Potter 1979).

να σημειωθεί ότι - από την άποψη της μεθοδολογίας και της συστηματικής περισυλλογής οστράκων - η αρχή έγινε από την κεντρική Ιταλία και μάλιστα το έναυσμα για την ανάπτυξη των εντατικών επιφανειακών ερευνών δόθηκε από τον John Bryan Ward-Perkins, που ήταν διευθυντής της Βρετανικής Σχολής στη Ρώμη από το 1946 μέχρι το 1974. Οι έρευνες του Ward-Perkins (*South Etruria Survey*) (εικ. 1), κυρίως στη δεκαετία του '60, επέτρεψαν την καταγραφή εκατοντάδων αρχαιολογικών θέσεων (κατά πρώτο λόγο αστικών και αγροτικών οικισμών μεταξύ 4ου αι. π.Χ. και όψιμης αυτοκρατορικής περιόδου), σε συνδυασμό με μελέτες παλαιοπεριβάλλοντος και γεωμορφολογικού χαρακτήρα, όλες ενταγμένες σε ένα ευρύ γεωγραφικό πλαίσιο, αντικριστά στο Τυρρηνικό Πέλαγος μεταξύ των ποταμών Τίβερη, Paglia και Fiora. Οι έρευνες του Ward-Perkins στη νότιο Ετρουρία προσέφεραν τις

¹ Για τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται στην Ιταλία, βλ. Cambi, Terrenato 1994. Cambi 2000. 2011. Βλ. επίσης Belvedere 1994. Thompson 2001. Laurano 2011.

² Cambi 2000a, 250. Για άλλους ορισμούς, βλ. Thompson 2000, 403.

πρώτες βασικές μεθοδολογικές αρχές πάνω στις οποίες βασίστηκε στη δεκαετία του '70 η πρωτοποριακή έρευνα στην κοιλάδα του ποταμού Τιφέρνηου (Biferno) στην Περιφέρεια Molise, που πραγματοποιήθηκε και αυτή από τη Βρετανική Σχολή από το 1974 μέχρι το 1978. Το έργο, το οποίο συντόνισε ο Graeme Barker, υπήρξε ένα πρότυπο αναφοράς για τις επόμενες γενιές, επειδή βασίστηκε σε μία διαχρονική προοπτική της έρευνας και επειδή συμπεριέλαβε τη χρήση συστηματικής εντατικής επιφανειακής διερεύνησης σε συνδυασμό με γεωφυσικές και παλαιοπεριβαλλοντικές έρευνες. Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, η διάρθρωση του ερευνητικού προγράμματος, που όπως αντίστοιχα άλλα επί ελληνικού εδάφους, είναι εξαρτημένο από μία καθαρά Μπροντελική προσέγγιση, εμπνέεται δηλαδή από την ιστορία της Σχολής των *Annales* με σκοπό τη μελέτη, μέσω των υλικών πολιτιστικών καταλοίπων, των ιστορικών διαδικασιών με μεσοπρόθεσμη ή και μακροπρόθεσμη χρονική διάρκεια. Ωστόσο, θα πρέπει να περιμένουμε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80 για να επισημάνουμε και στην Ιταλία τη γρήγορη και με γεωμετρική πρόοδο αύξηση των ερευνητικών προγραμμάτων που χρησιμοποιούν τη συστηματική επιφανειακή έρευνα ως βασικό εργαλείο για την ανάλυση της διαχρονικής κατανομής των θέσεων σε διάφορες περιοχές της ιταλικής χερσονήσου.

Ένα σημαντικό στοιχείο που πρέπει να επισημανθεί από την αρχή είναι τα ποικίλα κριτήρια που υιοθετούνται από τα διάφορα προγράμματα *survey* για την επιλογή της περιοχής, μεγάλης ή μικρής, όπου θα πραγματοποιηθεί ή έρευνα. Είναι σαν να πρόκειται για έναν ιδανικό «μεγεθυντικό φακό» που εφαρμόζεται στο χώρο για να περιγράψει και να ερμηνεύσει τη δυναμική των αρχαιολογικών θέσεων στην υπό μελέτη επιλεγμένη περιοχή. Τα κριτήρια αυτά μπορεί να διαφέρουν, ακόμα και σε σημαντικό βαθμό, από πρόγραμμα σε πρόγραμμα³. Ένα από αυτά τα κριτήρια, που συχνά επιδρά στην επιλογή της περιοχής έρευνας, είναι το λεγόμενο «γεωγραφικό πλαίσιο», δηλαδή η αξιολόγηση συγκεκριμένων γεωγραφικών και περιβαλλοντικών παραμέτρων που είναι καθοριστικές για την επιλογή του χώρου, όπου θα πραγματοποιηθεί η επιφανειακή έρευνα: αυτός ο προς επιλογή χώρος συνήθως αποτελείται από μία ή και περισσότερες κοιλάδες με συχνή ροή υδάτων και παρουσία λοφοσειρών, με βάση την υπόθεση ότι οι γεωγραφικές ποτάμιες λεκάνες μαζί

με τις γύρω λοφώδεις περιοχές παίζουν τακτικά σημαντικό ρόλο στη γέννηση και στην ανάπτυξη των αρχαίων οικισμών. Όσον αφορά τη νότια Ιταλία, η παράμετρος αυτή έχει υιοθετηθεί στην επιφανειακή έρευνα της αποικίας της Ιμέρας (*Himera Survey*), στο βόρειο τμήμα της Σικελίας: ο στόχος αυτής της έρευνας είναι η μελέτη της χώρας της Ιμέρας, που εκτείνεται πάνω σε ένα σύστημα λόφων στα νότια της πόλης και που οριοθετείται από τις δύο κοιλάδες των ποταμών Ιμέρα και Torto⁴. Άλλα παραδείγματα, αυτή τη φορά από την ηπειρωτική Ιταλία, είναι αυτό του *Basentello Valley Survey*, που πραγματοποιείται στην κοιλάδα του ποταμού Basentello, στο σημείο της συμβολής του με τον ποταμό Βραδινό (Bradano), μία περιοχή που βρίσκεται ανάμεσα στο Monte Irsi και στο οροπέδιο των Murge, μεταξύ της Βασιλικάτας και της Απουλίας⁵, καθώς επίσης και το πρόγραμμα έρευνας *Aufidus*, πάνω στα όρια της Δαυνίας με την Πευκετία, που υλοποιείται κατά μήκος του κάτω ρου του ποταμού Αύφιδου (Ofanto), μία ποτάμια κοιλάδα-κλειδί για τη γέννηση και την ανάπτυξη σημαντικών οικισμών, από την Εποχή Σιδήρου μέχρι και το Μεσαίωνα⁶. Μία περαιτέρω χρήση εξειδικευμένου κριτηρίου, όπως ιδιαίτερα γεωγραφικά πλαίσια σαν τις χερσονήσους και τους ισθμικούς διαδρόμους, αποτελεί τη βάση ενός άλλου προγράμματος έρευνας, το *Salento Isthmus Project* που πραγματοποιήθηκε στη χερσόνησο της Μεσσαπίας στην Απουλία (Puglia) (εικ. 2) από το 1987 μέχρι το 2000, με σκοπό τη μελέτη της οικιστικής εξέλιξης της περιοχής μεταξύ της Εποχής του Χαλκού και της Ύστερης Αρχαιότητας⁷.

Ένα άλλο στοιχείο που λαμβάνεται, επίσης,

⁴ Belvedere 1994, 70. Παρόμοια παραδείγματα από γεωγραφικά οριοθετημένες περιοχές έρευνας μπορούμε να αναφέρουμε επίσης από την κεντρική Ιταλία, όπου το ίδιο κριτήριο χρησιμοποιήθηκε στις επιφανειακές έρευνες κατά μήκος ποτάμιων κοιλάδων, όπως στην κοιλάδα του ποταμού *Cecina* στην παράκτια βόρεια Τοσκάνη (από την παραλιακή πεδιάδα μέχρι την άνω κοιλάδα του ομώνυμου ποταμού), στην έρευνα της κοιλάδας του π. *Albegna* και αυτή στην Ετρουρία (στην ενδοχώρα στα βόρεια της πόλης Cosa), στην κοιλάδα του π. *Biferno* στο Molise καθώς επίσης στην κοιλάδα του π. *Potenza* στην Περιφέρεια των Marche (άνω, μέση και κάτω κοιλάδα, από τα Απέννινα μέχρι στις ακτές της Αδριατικής): Regoli 1992 (*Cecina Survey*). Carandini *et alii* 2002, 30 κ.εξ. (*Albegna Survey*). Barker 2002, 44-46 (*Biferno Survey*). Vermeulen 2002, 104. Vermeulen 2003, 71 (*Potenza Valley Survey*).

⁵ Small 2002, 83.

⁶ Goffredo 2011.

⁷ Burgers 1992, 111-112. Burgers 2002. Η έννοια του γεωγραφικού πλαισίου που χρησιμοποιείται για τις χερσονήσους είναι η ίδια που εφαρμόζεται και για τις έρευνες στα νησιά της Μεσογείου: Cherry *et alii* 1991 (Κέα). Bintliff 1992 (Hvar, Κροατία).

³ Για τον όρο «μεγεθυντικός φακός», αλλά και για τον καθορισμό μιας περιοχής μελέτης, βλ. Thomson 2000, 405 κ.εξ.



Εικ. 2. Χερσόνησος της Σαλεντίας (Μεσσαπία, νότια Απουλία): περιοχή έρευνας του Salento Isthmus Project (Burgers 1992).

υπόψη για την επιλογή του πλαισίου έρευνας, είναι η «πολιτιστική παράμετρος»: πρόκειται δηλαδή για ένα κριτήριο που βασίζεται κυρίως στην εξάπλωση και στην ποσοτική κατανομή των αρχαιολογικών καταλοίπων (κυρίως όστρακα και αρχιτεκτονικά μέλη) σε μία δεδομένη περιοχή, ανεξάρτητα από το ορογραφικό και υδρογραφικό πλαίσιο στον υπό μελέτη γεωγραφικό χώρο. Αυτή η τακτική υιοθετήθηκε κυρίως για την επιφανειακή έρευνα ελληνικών αποικιακών χωρών, η έκταση καθώς και τα όρια των οποίων είναι σχετικά αναγνωρίσιμα με βάση την ποσοτικά κυρίαρχη παρουσία των οστράκων, κυρίως αποικιακής προέλευσης και ένα εμβληματικό παράδειγμα είναι το *Metaponto Survey* στη Βασιλικάτα⁸ (εικ. 3). Για τις περιοχές εκτός του ελληνικού αποικιακού κόσμου, όπου τα πολιτικά όρια μεταξύ των αυτοχθόνων οικισμών είναι δυσδιάκριτα και μπορούν, επίσης, να υφίστανται και μεγάλες διακυμάνσεις ανάλογα με την κάθε εποχή, ο καθορισμός του χώρου έρευνας που θα βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στην πολιτιστική παράμετρο, θεωρείται εξαιρετικά δύσκολος. Πράγματι, στην περίπτωση του Μοργάντιου (*Morgantina Survey*) στη Σικελία, το πολιτιστικό κριτήριο δεν χρησιμοποιήθηκε μόνο του, αλλά έγινε προσπάθεια να συνδυαστεί με τα φυσικά - γεωγραφικά όρια που χαρακτηρίζουν την εν λόγω περιοχή⁹.

Άλλα προγράμματα, όσον αφορά πάντα την οριοθέτηση του πεδίου έρευνας, έχουν ακολουθήσει ένα διαφορετικό είδος κριτηρίου. Πρόκειται για τη



Εικ. 3. Χώρα του Μεταποντίου: περιοχή έρευνας του *Metaponto Survey* (Carter 2008).

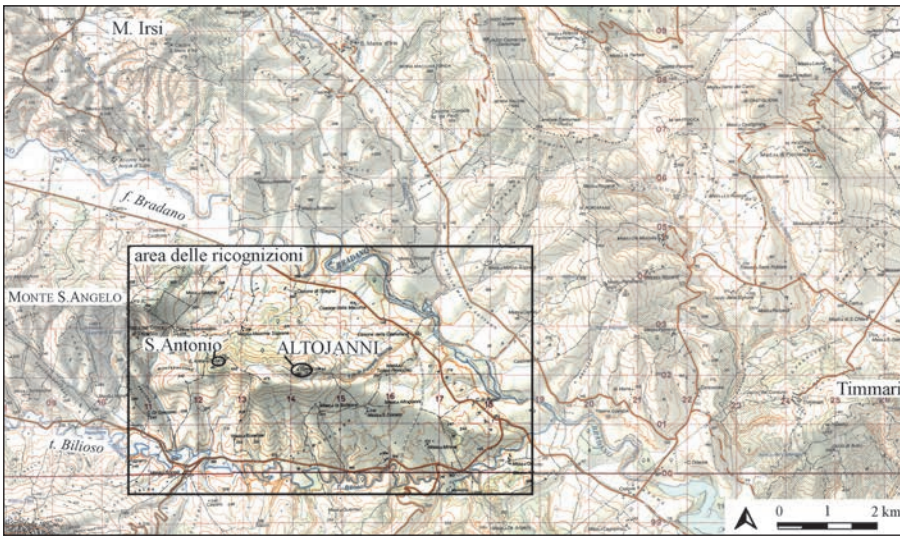
«θεματική παράμετρο», όπου ένα ειδικευμένο ζήτημα καθορίζει την επιλογή της περιοχής στην οποία θα πραγματοποιηθεί η επιφανειακή έρευνα. Τέτοια παραδείγματα είναι το πρόγραμμα *Ager Falernus* στην περιοχή του όρους Massico με θέμα τη ρωμαϊκή γεωργία στα εύφορα εδάφη της βόρειας Καμπανίας ή το πρόγραμμα *Daunia* με αντικείμενο την εντατικοποίηση της γεωργικής εκμετάλλευσης στο βόρειο τμήμα της Απουλίας (αρχαία Δαυνία) κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους¹⁰. Επιπλέον, πάντα σε σχέση με τη «θεματική παράμετρο», λόγω της πρωτοτυπίας τους, αξίζει να αναφέρουμε εδώ δύο επιφανειακές έρευνες από την κεντρική Ιταλία, το πρόγραμμα *Colline Metallifere* και το *Cicolano Project*. Το πρώτο, που πραγματοποιήθηκε στη νότια Τοσκάνη, έχει εστιάσει την προσοχή στους τρόπους εκμετάλλευσης των μεταλλείων της περιοχής και στη σχετιζόμενη ανάπτυξη των παρακειμένων κλασικών και κυρίως μεσαιωνικών οικισμών, φαινόμενο που θα πρέπει να συνδέεται με τον έλεγχο των εξορυκτικών δραστηριοτήτων των μεταλλευμάτων¹¹. Το δεύτερο, που πραγματοποιήθηκε μεταξύ 1988 και 1990 στα υψίπεδα του όρους Cicolano, μεταξύ της Περιφέρειας του Λατίου (Lazio) και του Αβρουτζίου (Abruzzo), έχει δημιουργηθεί με σκοπό την εύρεση

⁸ Carter 2008. Carter, Prieto 2011.

⁹ Carter 1990. Thompson 2000, 406, 408.

¹⁰ Arthur 1991. Volpe 1990.

¹¹ Bianchi *et alii* 1999. Guideri 2009, 195 κ.εξ.



Εικ. 4. Μέση κοιλάδα του ποταμού Βραδινού (Bradano): περιοχή έρευνας του Progetto Altojanni (Osanna et alii 2007).

στοιχείων κτηνοτροφίας από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, με τη χρήση πολλαπλών τεχνικών περισυλλογής δεδομένων, συμπεριλαμβανομένης της επιφανειακής έρευνας και της εθνοαρχαιολογίας¹².

Μεταξύ των διαφόρων κριτηρίων που υιοθετήθηκαν για την επιλογή του χώρου έρευνας, πρέπει να αναφερθεί και η παράμετρος της «αγροτικής ζώνης εκμετάλλευσης». Αυτή περιλαμβάνει εντατική επιφανειακή έρευνα επικεντρωμένη σε πρωτογενείς περιοχές, ιδανικές για την ανάπτυξη αγρο-κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων, που βρίσκονται συνήθως στην περιφέρεια των μεσαίου ή μεγάλου μεγέθους οικισμών, σε ακτίνα δράσης έως και 5 χλμ. γύρω από τις αρχαίες θέσεις και, μερικές φορές, ακόμη πιο πέρα. Το τελευταίο αυτό κριτήριο ακολουθούν ορισμένες επιφανειακές έρευνες στη Μεσσαπία, που στοχεύουν στη μελέτη οικονομικά εκμεταλλεύσιμων ζωνών γύρω από οικισμούς, που βρίσκονται είτε ανάμεσα στις χαμηλές λοφοσειρές της ενδοχώρας (Υρία - Oria, Li Castelli, Muro Maurizio και Muro Tenente), είτε πλησιέστερα στην ακτή (Βαλήσιο - Valesio)¹³. Η ίδια προσέγγιση υιοθετήθηκε επίσης για το *field survey* της Rocca gloriosa στην Καμπανία, όπου, μεταξύ 1982 και 1991, διερευνήθηκε μία περιοχή ακτίνας 5 χιλιομέτρων γύρω από τον προαναφερθέντα οικισμό¹⁴. Παρόμοια προσέγγιση

¹² Barker 1991.

¹³ Yntema 1993 (Oria). Boersma et alii 1991 (Valesio). Burgers 1998. Burgers 1999 (Li Castelli, Muro Maurizio, Muro Tenente).

¹⁴ Gualtieri 2002, 97.

και με μέτρο προς μέτρο επιφανειακή έρευνα με στόχο τη μελέτη των “catchment areas” γύρω από κεντρικούς αρχαίους οικισμούς στη Βασιλικάτα, ακολούθησε και το πρόγραμμα του Torre di Satriano στην ορεινή Potenza καθώς επίσης και αυτό του Altojanni στη μέση κοιλάδα του ποταμού Βραδινού¹⁵ (εικ. 4).

Τέλος, αναφέρουμε ένα επιπλέον κριτήριο επιλογής του χώρου έρευνας, το λεγόμενο «χαρτογραφικό κριτήριο», που βασίζεται στην ουδέτερη χρήση του καννάβου των τοπογραφικών χαρτών: τα προγράμματα που χρησιμοποιούν αυτού του είδους την παράμετρο στις προς μελέτη περιοχές, δεν λαμβάνουν υπόψη τους τα φυσικά όρια ή τη γεωγραφική διαμόρφωση του χώρου ή τα άλλα κριτήρια που προαναφέραμε, αλλά η επιλογή ακολουθεί τα όρια που σχηματίζει ο κάρναβος με τους αντίστοιχους πίνακες του ιταλικού IGM¹⁶. Σε αυτό το κριτήριο βασίζεται ένα μέρος των τοπογραφικών μελετών που γίνονται εδώ και πολλές δεκαετίες επί ιταλικού εδάφους και που εμπίπτουν στο επονομαζόμενο πρόγραμμα έρευνας *Carta Archeologica d'Italia*, περισσότερο γνωστό ως “*Forma Italiae*”. Το πρόγραμμα αυτό ενσωματώθηκε πρόσφατα στο Σύστημα Πληροφοριών Επικράτειας που συντονίζεται από το Πανεπιστήμιο της Ρώμης και που έχει το δύσκολο έργο να καλύψει τοπογραφικά ολόκληρο το ιταλικό έδαφος. Κάθε τόσο η εκάστοτε επιφανειακή έρευνα που συμμετέχει στη “*Forma Italiae*”, έχει την υποχρέωση να δημοσιεύει τα αποτελέσματα σε μία σειρά τόμων, που έχει ειδικά δημιουργηθεί με ομοιογενή κριτήρια δημοσίευσης. Τέτοια παραδείγματα είναι οι τοπογραφικές έρευνες στην κοιλάδα του ποταμού Σίριου (Sinni)

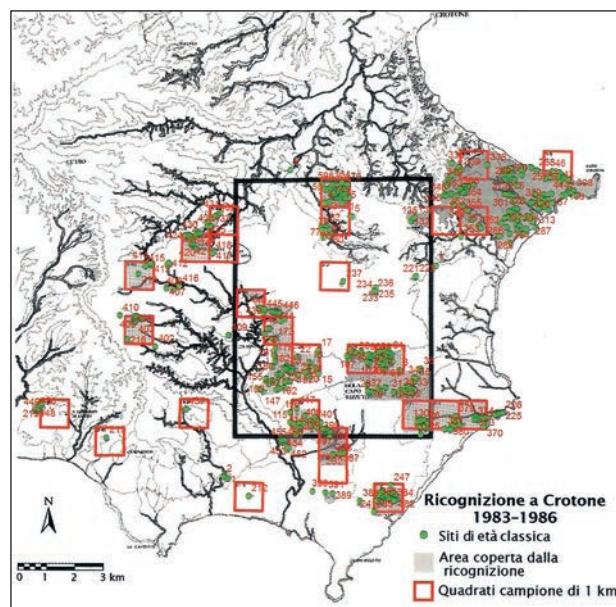
¹⁵ Di Lieto et alii 2005. Fabbri, Serio 2008 (Torre di Satriano: από το 2002). Osanna et alii 2007 (Altojanni: από το 2005 μέχρι το 2007). Πρόκειται για τη μέθοδο γνωστή ως “*site exploitation territory*”, βασισμένη σε εθνοαρχαιολογικές έρευνες (Higgs, Vita Finzi 1970, 7). Πρβλ. Wagstaf, Augustson, Gamble 1982, 175. Bintliff 1997, 234. Slapsak 2001, 96.

¹⁶ IGM (Γεωγραφικό Ίδρυμα Στρατού): αντιστοιχεί στην ελληνική ΓΥΣ. Οι τοπογραφικοί πίνακες που συνήθως χρησιμοποιούνται είναι σε κλίμακα 1:25.000.

και εκείνες στην περιοχή της Ουενουσίας (Venosa) στη Βασιλικάτα. Η αρχαιολογική χαρτογράφηση της μέσης και άνω κοιλάδας του ποταμού Σίρι (*Carta archeologica Valle del Sinni*), που πραγματοποιήθηκε από το 1996 μέχρι το 2003, αποτελεί την ιδανική προέκταση της τοπογραφικής έρευνας που είχε γίνει στη δεκαετία του '60 στην περιοχή της Σίρις - Ηράκλειας, πάντα στα πλαίσια της *Forma Italiae*. Αυτή η νεώτερη αρχαιολογική χαρτογράφηση περιέλαβε 31 δημοτικά διαμερίσματα κατά μήκος της ποτάμιας κοιλάδας, κάνοντας πάντα χρήση πινάκων IGM για την διαίρεση των περιοχών έρευνας¹⁷. Ακριβώς η ίδια προσέγγιση ακολουθήθηκε, επίσης, και στο πρόγραμμα έρευνας *Ager Venusinus*, με βάση δηλαδή τον χαρτογραφικό κάρναβο της *Forma Italiae*, διαιρώντας την περιοχή έρευνας σε επτά πίνακες IGM που καλύπτουν την περιοχή της Ουενουσίας (Venosa)¹⁸.

Μία από τις έννοιες που συχνά έγινε αντικείμενο θεωρητικής και μεθοδολογικής συζήτησης σχετικά με τις διαδικασίες και τις στρατηγικές που πρέπει να εφαρμόζονται στην επιφανειακή έρευνα, είναι το ζήτημα των περιοχών που πρέπει να διερευνώνται με δειγματοληψία. Σύμφωνα με αυτή την πρακτική, η περιοχή που πρόκειται να ερευνηθεί διαιρείται σε ζώνες στις οποίες εφαρμόζεται μία διαφορετικού βαθμού κάλυψη με την υιοθέτηση της δειγματοληψίας. Η στρατηγική της δειγματοληψίας, με την τμηματική κάλυψη της προς μελέτη περιοχής, έχει ως σκοπό την περισυλλογή περισσότερων δεδομένων από ένα σχετικά ευρύ γεωγραφικό χώρο με την όσο το δυνατό λιγότερη κατανάλωση χρόνου από ότι συνήθως απαιτείται για την πλήρη διάνυσή του. Η μορφή των δειγμάτων μπορεί να αποτελείται από διαφορετικά γεωμετρικά σχήματα, όπως τετράγωνα ή εκτεταμένα σε μακρος ορθογώνια, τα αποκαλούμενα «εγκάρσια μακρόστενα» δείγματα¹⁹, με πλάτος συνήθως από 0,5 έως 1 χιλιόμετρο και με μεταβαλλόμενο, ανάλογα με το εύρος της περιοχής, μήκος²⁰.

Υπάρχουν τρεις βασικές κατηγορίες δειγματοληψίας. Η πρώτη αναφέρεται γενικά ως «τυχαία δειγματοληψία» και η τοποθέτηση των δειγμάτων



Εικ. 5. Περιοχή έρευνας της χώρας του Κρότωνα (Carter 2008).

είναι αποτέλεσμα τυχαίας επιλογής, χωρίς ιδιαίτερο προγραμματισμό²¹. Η δεύτερη είναι η «δειγματοληψία με διαστρωμάτωση», η ποσοτική επιλογή δηλαδή των δειγμάτων είναι ανάλογη με τον αριθμό ύπαρξης των διαφόρων γεωμορφολογικών σχηματισμών. Η περιοχή χωρίζεται σε «εδαφότυπους» που έχουν διαφορετικές γεωμορφολογικές ή και περιβαλλοντικές διατάξεις: ο κάθε εδαφότυπος (ή αλλιώς περιβαλλοντικό στρώμα) θα πρέπει στη συνέχεια να αντιπροσωπεύεται με την ανάλογη ποσοτική επάρκεια δειγμάτων. Ένα παράδειγμα αυτού του είδους της δειγματοληψίας είναι η επιφανειακή έρευνα της χώρας του Κρότωνα στη σημερινή Καλαβρία, που διενεργήθηκε από το Αμερικανικό Πανεπιστήμιο του Austin (Texas), μεταξύ 1983 και 1990 (εικ. 5). Επέλεξαν 26 δείγματα τετράγωνου σχήματος, το καθένα μεγέθους 1 τ. χλμ., κατανεμημένα στα περισσότερα μέρη της περιοχής για να περιλάβουν όσο το δυνατό μεγαλύτερη ποικιλία εδαφοτύπων (πράκτικα ζώνη, χαμηλοί λόφοι που καταλήγουν στη θάλασσα του Ιονίου, οροπέδιο της Αησύλας (Isola di Capo Rizzuto). Στην επί του πεδίου έρευνα συμμετείχαν 4-5 άτομα σε απόσταση 5 μ. ο καθένας και κατέγραψαν με επιλεκτική περισυλλογή διαγνωστικό υλικό, ακολουθώντας χρονολογικά και τυπολογικά κριτήρια (βάσεις, λαβές, χείλη, διακοσμημένα σώματα αγγείων καθώς και άλλα που φανερώνουν

¹⁷ Quilici, Quilici Gigli 2003, 19-51. Για μία παρόμοια προσέγγιση βλ. Quilici *et alii* 1969 (σημερινή Καλαβρία). Quilici, Quilici Gigli 2004 (Καμπανία). Βλ. επίσης Guaitoli 1997 (νότια Απουλία), Burgio 2002, Lauro 2009 (Σικελία).

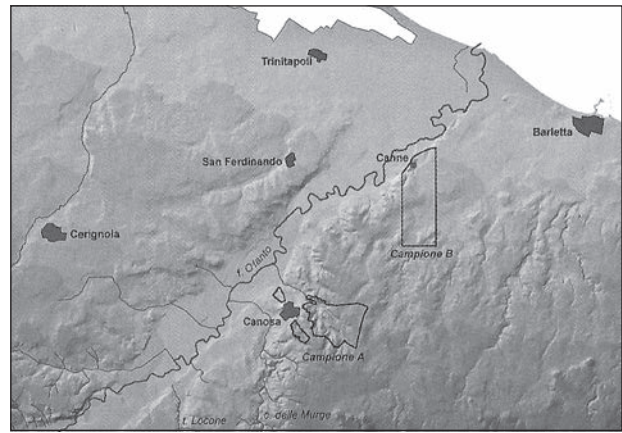
¹⁸ Marchi 2010, 25-28.

¹⁹ Τα ονομαζόμενα στην ιταλική ορολογία *transetti* (από το αγγλικό *transects*).

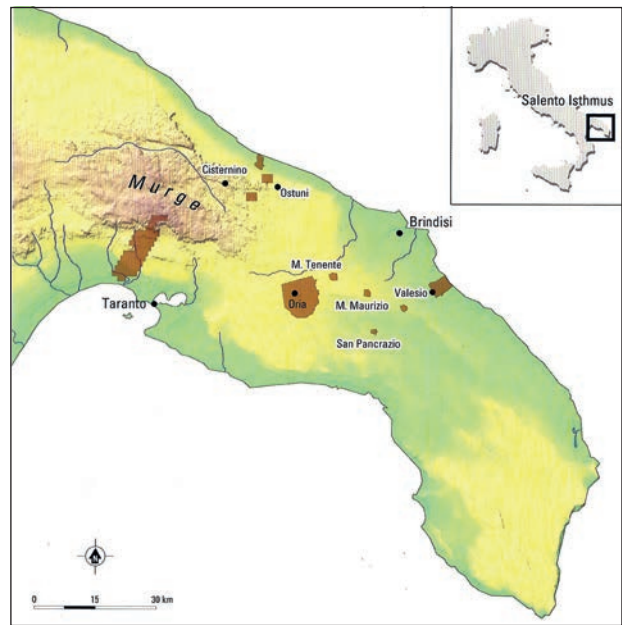
²⁰ Plog 1976. Βλ. επίσης τις εκτιμήσεις που εκφράζονται στο Carandini *et alii* 2002, 39-42.

²¹ Ήταν η συνήθης στρατηγική ορισμένων επιφανειακών ερευνών στη δεκαετία του '70, ειδικά στην Αμερική: για διάφορα παραδείγματα βλ. Flannery 1976: *passim*.

εξειδικευμένες δραστηριότητες). Η στρατηγική αυτή επέτρεψε να τεκμηριωθούν 457 θέσεις, καταμεμημένες ως επί το πλείστον μέσα στα επιλεγμένα δείγματα της περιοχής της επαρχίας του Κρότωνα (αγροικίες, νεκροταφεία, παραγωγικές θέσεις, συγκροτήματα σπιτιών) και που χρονολογούνται από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι και την Ύστερη Μεσαιωνική Περίοδο²². Παρόμοιο κριτήριο εφαρμόστηκε και στις επιφανειακές έρευνες της κοιλάδας του ποταμού *Carapelle* στην Απουλία (μεταξύ Άσκλου - Ascoli Satriano και Ερδωνίας - Ordona), όπου βασικό ρόλο στην επιλογή των δειγμάτων (αποτελούνται από μεγάλα δειγματοληπτικά τεμάχια ακανόνιστου σχήματος), έπαιζαν οι διάφορες φυσιογραφικές μονάδες, που κατανέμονται στα χαμηλά υψώματα, στις πλαγιές, στους λοφίσκους και στην κοιλάδα του ποταμού, σε συνολική επιφάνεια 26 τ. χλμ.²³. Παρόμοια στρατηγική ακολουθήθηκε και στο πρόγραμμα *Aufidus* («εγκάρσια μακρόστενα» δείγματα και ακανόνιστου σχήματος τεμάχια), μεταξύ των Murge της περιοχής του Βαρίου (Bari) και της δεξιάς όχθης του κάτω ρου του ποταμού Αύφιδου, με στόχο την κατανόηση των διαφορετικών περιβαλλοντικών συνθηκών και τη διευκρίνιση των παραγόντων που καθόρισαν την ίδρυση των οικισμών, όπως γεωλογικοί, μορφολογικοί και εδαφολογικοί παράγοντες. Η περιοχή ενδιαφέροντος της έρευνας (ξεκίνησε το 2003), καλύπτει 18 τ. χλμ. και περιλαμβάνει σημαντικούς οικισμούς που αναπτύχθηκαν νοτιώς του Αύφιδου, όπως το Κανόσιο (Canosa) και οι Κάννες (Canne della Battaglia)²⁴ (εικ. 6). Στο *Murge Tableland Project* στη νότια Απουλία, που συνεχίζει το *Salento Isthmus Project* της δεκαετίας του '90, οι έρευνες, αρχής γενομένης από το 2003, επικεντρώθηκαν κυρίως στο χαμηλό ασβεστολιθικό οροπέδιο των Murge, διανέμοντας τα «εγκάρσια μακρόστενα» δείγματα στην ευρεία λοφώδη περιοχή μεταξύ Τάραντα και Βρεντεσίου (Brindisi)²⁵. Τελευταία, στο πλαίσιο του *Murge Tableland Project* (εικ. 7), βρίσκονται σε εξέλιξη οι δευτερογενείς έρευνες του *Tarantino Murge Survey*



Εικ. 6. Κάτω ρους του ποταμού Αύφιδου (Ofanto): περιοχή έρευνας του *Progetto Aufidus* (Goffredo 2011).



Εικ. 7. Χερσόνησος της Σαλεντίας (νότια Απουλία): περιοχή έρευνας του *Murge Tableland Project* (Burgers, Recchia 2009).

και του *Cisternino Survey*²⁶. Νοτιότερα στην Καλαβρία, το *Sibaritide Project*, από τη δεκαετία του '90, ακολουθεί παρόμοια στρατηγική δειγματοληψίας. Τα δείγματα αποτελούνται και εδώ από ορθογώνια τεμάχια ανάμεικτα με «εγκάρσια μακρόστενα» δείγματα που έχουν τοποθετηθεί σε τρεις διαφορετικές περιοχές: στην προσχωσιγενή πεδιάδα της παραθαλάσσιας Francavilla, γύρω από το οροπέδιο του Timprone della Motta, στις λοφοσειρές αντίκρου στην πεδιάδα καθώς και στις άνω ορεινές περιοχές. Ο στόχος είναι να μελετηθούν οι οικιστικές επιλογές και η κατανομή των θέσεων στα διάφορα γεωγρα-

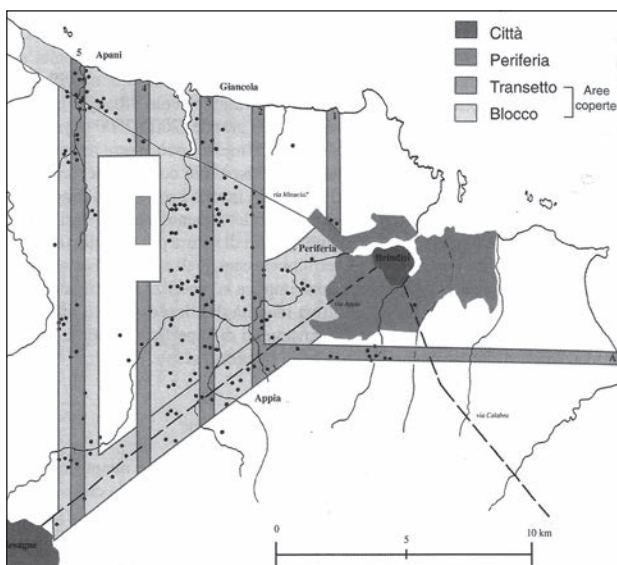
²² Carter 1982, 1990. Carter 2008, 79. Βλ. επίσης τις διαδικασίες που υιοθετήθηκαν και στην επιφανειακή έρευνα του νησιού της Λευκάδας στην Ελλάδα, στην οποία τα δείγματα καταμεμήθηκαν μέσα σε τρία διαφορετικά «στρώματα»: *Haerakleia basin*, *Kornelli uplands*, *Skala tableland* (Gallant 1986, 403-408).

²³ Goffredo, Ficco 2009, 25-26. Πρβλ. επίσης και την ανάλογη έρευνα στην κοιλάδα του Celone: Romano, Volpe 2005.

²⁴ Goffredo 2011, 57-72.

²⁵ Burgers, Grielaard 2007, 93-100.

²⁶ Burgers, Recchia 2009.



Εικ. 8. Ενδοχώρα του Βρεντεσίου: περιοχή έρευνας του Brindisi Survey (Cambi 2001).

φικά διαμερίσματα μεταξύ της Εποχής του Χαλκού - Πρώιμης Εποχής Σιδήρου και της Ρωμαϊκής περιόδου, καθώς και να αναλυθούν οι σχέσεις μεταξύ των αυτοχθόνων πληθυσμών και των Ελλήνων της πεδιάδας της Σύβαρης²⁷.

Η τρίτη στρατηγική ονομάζεται «συστηματική δειγματοληψία». Πρόκειται για μία στρατηγική όπου στην εκάστοτε περιοχή έρευνας εφαρμόζεται ένας γεωμετρικού σχήματος κάρναβος και όπου τα διάφορου σχήματος δείγματα επιλέγεται να τοποθετηθούν με τάξη και σε σταθερές αποστάσεις. Αφού γίνει η επιλογή του πρώτου δείγματος, τα υπόλοιπα τοποθετούνται σε τακτά από αυτό διαστήματα²⁸. Ανάμεσα στις διάφορες έρευνες που χρησιμοποιούν

τη συστηματική δειγματοληψία μπορεί να αναφερθεί το πρόγραμμα *Morgantina Survey* στη Σικελία. Αυτό περιέλαβε τη χρήση εγκάρσιων μακρόστενων δειγμάτων (με τη βραχεία πλευρά τους 0,5 χλμ. και τη μακρά 2 χλμ.), τοποθετημένων κάθετα προς τον επιμήκη άξονα των ποτάμιων κοιλάδων και σε σταθερή απόσταση 2 χλμ. το ένα από το άλλο²⁹. Μία παραλλαγή αυτής της τελευταίας δειγματοληψίας είναι το *Brindisi Survey* (εικ. 8), που πραγματοποιήθηκε από το 1990 μέχρι το 1994 στην περιοχή του Βρεντεσίου στην Απουλία (Brindisi, Puglia), με την υιοθέτηση ακανόνιστων τεμαχίων μαζί με εγκάρσια μακρόστενα δείγματα, τοποθετημένων σε μεταβαλλόμενη απόσταση το ένα από το άλλο (από 1 ως και 5 χλμ. απόσταση) σε μία έκταση οριοθετημένη μεταξύ των πόλεων του Βρεντεσίου (Brindisi), της Μεσανίας (Mesagne) και του χειμάρρου Canale Reale³⁰.

Εν κατακλείδι σημειώνουμε ότι από αυτούς που υποστηρίζουν τη χρήση δειγματοληψίας στην επιφανειακή έρευνα, αναφέρεται συχνά ότι, χάρις στις στατιστικές τεχνικές, είναι δυνατόν η εκ των υστέρων επανασύσταση της συνολικής αρχαιολογικής εικόνας. Ωστόσο, είναι καλή πρακτική – σίγουρα και πιο συνετό – η δειγματοληψία στην επί του πεδίου έρευνα να συνδυάζεται επίσης και με μία μη-συστηματική έρευνα, ώστε να έρθουν στο φως τυχόν περαιτέρω θέσεις, που μπορεί να βρίσκονται σε περιοχές όπου δεν είναι τοποθετημένα δείγματα³¹.

Στον αντίποδα των επιφανειακών ερευνών με δειγματοληψία τοποθετούνται οι εντατικές έρευ-

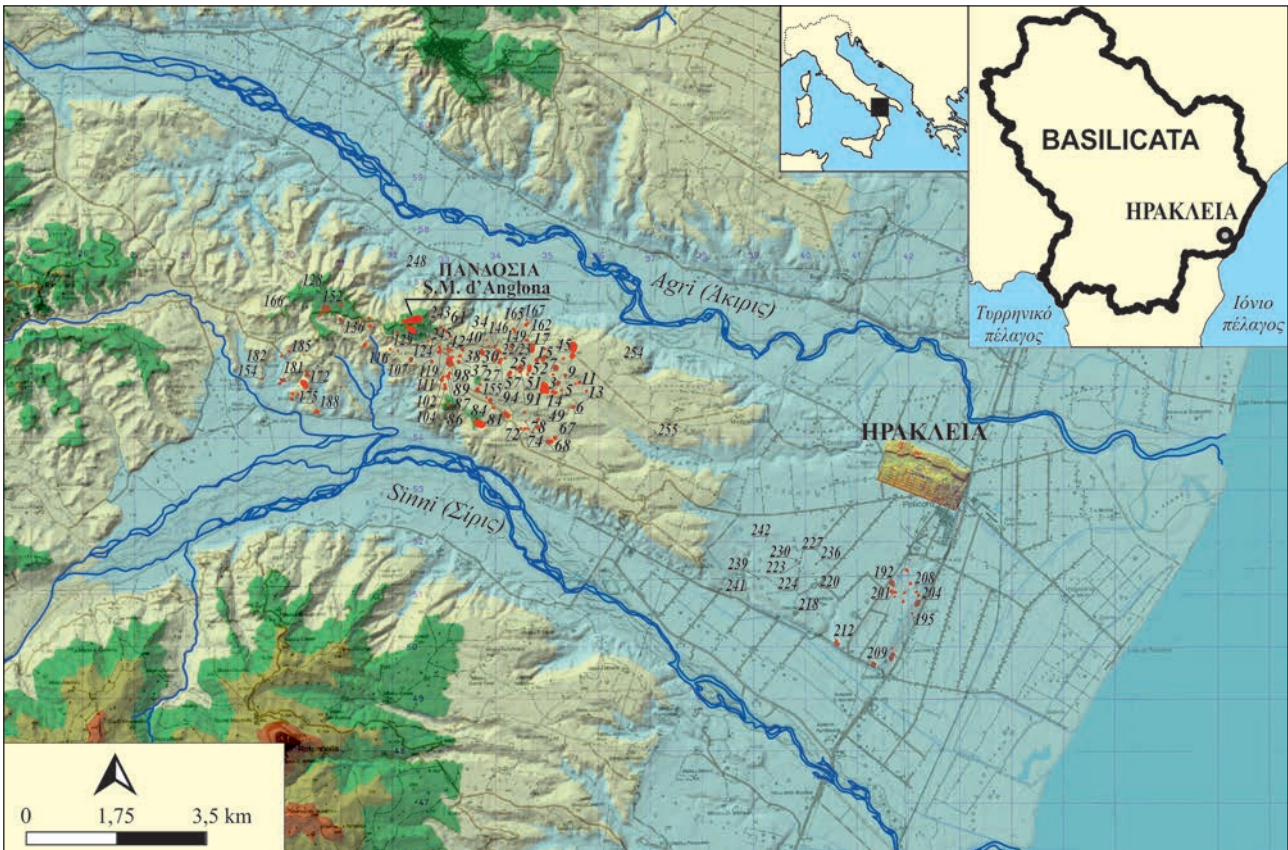
²⁷ Attema 2002, 93. Παρόμοιες προσεγγίσεις υιοθετούνται επίσης και στις έρευνες που διεξάγονται στο Λάτιο (*Pontine Region Project*) και στην Τοσκάνη (*Valle del Cecina*): στο *Pontine Project*, μία έκταση 45 τ.χλμ. στο νότιο τμήμα του Λατίου, τα ως επί το πλείστον «εγκάρσια μακρόστενα» δείγματα διανεμήθηκαν έτσι ώστε να συμπεριληφθούν η ηραιοστειακή περιοχή των Αλβανικών λόφων, η προσχωσιγενής ομόθυμη πεδιάδα και η οροσειρά των Λεπίνων (Lepini) (Attema, van Leusen 2004. Burgers 2002, 8-9. Attema 2002, 93). Στην έρευνα της κοιλάδας του *Cecina*, τα δείγματα, αν και διαφορετικής φύσης (εγκάρσια μακρόστενα δείγματα, τετράγωνα και μεγάλα συνεχόμενα τεμάχια), τοποθετήθηκαν σε τρεις βασικούς εδαφοτύπους, όπως η παράκτια πεδιάδα, η μέση κοιλάδα και η άνω κοιλάδα του ποταμού. Επιπλέον, τα εγκάρσια μακρόστενα δείγματα τοποθετήθηκαν κάθετα προς την ακτογραμμή σε μία μεταξύ τους απόσταση 5 χλμ. (Regoli 1992, 548-549. Terrenato 1992).

²⁸ Είναι για παράδειγμα η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε από τον C. Renfrew στη Μήλο. Το πρώτο εγκάρσιο μακρόστενο δείγμα επιλέχθηκε τυχαία και τα υπόλοιπα σε τακτική απόσταση ανά 5 χλμ. από αυτό. Τα δείγματα έχουν πλάτος 1 χλμ. (Renfrew, Wagstaff 1982, 10 κ.εξ. 53 κ.εξ.).

²⁹ Thompson 2000, 413-414. Thompson 2002, 76.

³⁰ Cambi 2000, 174-175, εικ. 18.1. 2001. Aprosio 2008, 15-16. Άλλα παρόμοια παραδείγματα συστηματικής δειγματοληψίας, αυτή τη φορά από την κεντρική Ιταλία, είναι το πρόγραμμα της *Valle dell'Albegna* με χρήση εγκάρσιων μακρόστενων δειγμάτων που τέμνονται κάθετα μεταξύ τους (το πρώτο δείγμα 1 χλμ. πλάτους, τοποθετείται τυχαία και τα υπόλοιπα σε σταθερή απόσταση ανά 5 χλμ.: Carandini et alii 2002), όπως επίσης και το πρόγραμμα *Colline Metallifere* που συντόνισε ο Riccardo Francovich στην περιοχή της κοιλάδας του ποταμού Bruna, προκειμένου να συγκεντρωθούν στοιχεία σχετικά με τις εκεί μορφές εγκατάστασης, από την ύστερη αρχαιότητα μέχρι και τις απαρχές της σύγχρονης εποχής. Σε αυτό το πρόγραμμα υιοθετήθηκε η ακόλουθη στρατηγική δειγματοληψίας: ορίστηκαν εγκάρσια μακρόστενα δείγματα πλάτους 1 χλμ., τοποθετημένα σε ανά 4-5 χλμ. απόσταση τεμνόμενα σε ορθές γωνίες. Στα εγκάρσια δείγματα προστέθηκαν ύστερα και διάφορου μεγέθους «θεματικά τεμάχια» με στόχο την περαιτέρω λειτουργική μελέτη των οικισμών σε σχέση με την εκμετάλλευση των ορυκτών πόρων: Dallai, Farinelli 1998, 49-51.

³¹ Για τις διάφορες κριτικές σχετικά με τη χρήση δειγματοληψίας στην επιφανειακή έρευνα, βλ. Terrenato 2000, 47 κ.εξ. Πρβλ. Thompson 2000, 412-413.



Εικ. 9. Η χώρα της αρχαίας Ηράκλειας: η περιοχή έρευνας του Herakleia Survey με τις κυριότερες τοπογραφικές ενότητες (ενημέρωση 2017).

νες χωρίς τη χρήση δειγμάτων, που καλύπτουν το σύνολο του προς μελέτη χώρου (έρευνα με ολικού τύπου κάλυψη). Στις περιοχές που βρέχονται από τη λεκάνη της Μεσογείου βασίζονται σε αυτή τη στρατηγική μερικά από τα πιο σημαντικά προγράμματα, συμπεριλαμβανομένων (για να αναφέρουμε μόνο μερικά άμεσου ενδιαφέροντος από την Ιταλία) και των ερευνών στις αποικιακές χώρες της Ιμέρας και της Γέλας στη Σικελία³², του Μεταποντίου και της Ηράκλειας στη Βασιλικάτα, όπως επίσης και του ερευνητικού προγράμματος *Basentello Valley Survey* στα σύνορα μεταξύ Βασιλικάτας και Απουλίας³³. Στην πραγματικότητα, η έκφραση «ολικού τύπου κάλυψη», δεν σημαίνει απαραίτητα εξερεύνηση του εδάφους μέχρι και το τελευταίο μέτρο, αλλά συχνά αναφέρεται στην τέλεση της επιφανειακής έρευνας με εντατικό τρόπο, με το επίκεντρο

της ερευνητικής προσπάθειας εστιασμένο στο μεγαλύτερο τμήμα της προς μελέτη περιοχής. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της χώρας της Ηράκλειας³⁴ η ολικής κάλυψης ζώνη βρίσκεται στην καρδιά της αρχαίας χώρας μεταξύ των ποταμών Άκιρη και Σίνιου (εικ. 9). Το ίδιο επίσης και στο Μεταπόντιο³⁵, όπου η ολικής κάλυψης ζώνη έρευνας τοποθετήθηκε μέσα στον κεντρικό πυρήνα των αγροτικών θέσεων της ελληνικής αποικίας, εκτάσεως 42 τ. χλμ.: εκεί είναι συγκεντρωμένες οι λεγόμενες «διαχωριστικές γραμμές» της χώρας, συνεπώς στην καρδιά του ζωτικού αγροτικού χώρου του Μεταποντίου, μεταξύ των ποταμών Βραδινού (Bradano) και Ακάλανδρου (Cavone) (βλ. **εικ. 3**). Η εν λόγω επιφανειακή έρευνα, μετά από σχεδόν 20 χρόνια δραστηριότητας, ανέδειξε περίπου 550 αγροτικές θέσεις με πυκνότητα 25 θέσεων ανά τ. χλμ. Θα πρέπει, επίσης, να το

³² Belvedere 1994, 70 (*Himera Survey*). Bergemann 2011. Bergemann 2011a (*Gela Survey*).

³³ Το πρόγραμμα *Basentello Valley Survey* είναι σε εξέλιξη από το 1996, βλ. Small 2002, 83-84 (“total survey”). Small 2005, εικ. 6.

³⁴ Το πρόγραμμα *Herakleia Survey*, επί του παρόντος υπό τη διεύθυνση του γράφοντα, είναι σε εξέλιξη από το 2012: βλ. Roubis 2015a.

³⁵ Thompson 2002, 78. Thompson 2004. Carter 2008, 71-73. Carter, Prieto 2011.

νιστεί ότι μεγάλο μέρος των ερευνών ολικού τύπου κάλυψης, βασίζεται σε στρατηγικές και μεθοδολογικές αρχές προγραμμάτων που έχουν δοκιμαστεί με επιτυχία στη μητροπολιτική Ελλάδα, όπως αυτό που πραγματοποιήθηκε στο κυκλαδίτικο νησί της Κέας (*Northern Keos survey*)³⁶ και, κυρίως, το πρόγραμμα που υλοποιήθηκε στη Βοιωτία, υπό τη διεύθυνση του J. Bintliff και του A. Snodgrass. Αξίζει να σημειωθεί ότι το *Boeotia survey* έχει προτείνει καινοτόμες τεχνικές εντατικής επιφανειακής έρευνας για την περισυλλογή λεπτομερών δεδομένων (σε επίπεδο όχι αρχαιολογικής θέσεως αλλά οστράκου), και –δεδομένης της ευρύτητας της βοιωτικής περιοχής – για τη συγκέντρωση πληροφοριών σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Η επί του πεδίου έρευνα διενεργήθηκε από το 1979 μέχρι το 1984 (ολική κάλυψη της επιλεγμένης περιοχής) και από το 1985 έως το 1986 (ενδοτοπική έρευνα - *infrascito* - Θεσπιών, Αλίαρτου και Άσκρας). Το ερευνητικό πρόγραμμα (*south west survey*) προέβλεπε σε γενικές γραμμές την εξερεύνηση μίας ευρείας έκτασης περίπου 40 τ.χλμ. στα νότια της λίμνης Κωπαΐδας, όπου βρίσκονται οι δύο πόλεις Θεσπιές και Αλίαρτος, ένα μέρος της πεδιάδας της Θήβας καθώς και ένα μεγάλο τμήμα των λοφοσειρών της κεντρικής Βοιωτίας³⁷.

Μία άλλη πτυχή που χαρακτηρίζει μερικές από τις έρευνες στο έδαφος της Ιταλίας, είναι η υιοθέτηση ή όχι, διεπιστημονικής προσέγγισης στο πλαίσιο των στρατηγικών επιλογών των διαφόρων προγραμμάτων. Όπως είναι γνωστό, οι επιφανειακές αρχαιολογικές έρευνες μίας επιλέξιμης περιοχής πρέπει να συνοδεύονται, επίσης, και από την ανάλυση λογοτεχνικών και εικονογραφικών διαθέσιμων πηγών, από τη μελέτη των τοπωνυμίων, από εθνοαρχαιολογικές έρευνες αλλά και από την έμμεση συλλογή δεδομένων, όπως για παράδειγμα η μελέτη δορυφορικών εικόνων τηλεπισκόπησης και η ερμηνεία των αεροφωτογραφιών. Ωστόσο, στην Ιταλία λίγα προγράμματα, στη δεκαετία του '70 και του '80, είχαν κάνει χρήση νέων μεθόδων και τεχνικών, εκτός βέβαια από τις γεωφυσικές έρευνες και την εναέρια φωτοερμηνεία, αυτή η τελευταία σε συνεχή χρήση στην ιταλική αρχαιολογία μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο

Πόλεμο³⁸. Από τις εφαρμοσμένες επιστήμες στην αρχαιολογία, πέραν της επιφανειακής έρευνας, η προτεραιότητα στις περασμένες δεκαετίες δόθηκε κυρίως στη γεωλογία και στη γεωμορφολογία, προκειμένου να συλλεχθούν περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρωπογενούς χώρου και φυσιογραφικών πλαισίων, όπως έγινε στις έρευνες της αποικίας της Ιμέρας στη Σικελία³⁹.

Ανάμεσα στα πρώτα προγράμματα έρευνας με διεπιστημονικό χαρακτήρα, προσανατολισμένα προς μία μεγαλύτερη ενσωμάτωση με άλλους επιστημονικούς κλάδους, θυμίζουμε το προαναφερθέν πρόγραμμα του Graeme Barker στην κοιλάδα του ποταμού Τιφέρνου (*Biferno*) στην Περιφέρεια Molise της κεντρικής Ιταλίας. Σε αυτό το πρόγραμμα αξίζει να τονιστεί ο σημαντικός ρόλος που είχαν οι έρευνες της περιβαλλοντικής αρχαιολογίας καθώς και η μελέτη των βιογεωγραφικών δομών, που επηρέασαν την εξέλιξη των αρχαίων οικισμών στη συγκεκριμένη περιοχή⁴⁰. Αλλά ακόμα περισσότερο, δεν πρέπει να ξεχνάμε τις θεμελιώδεις έρευνες του Joseph Carter στη χώρα του Μεταποντίου στη Βασιλικάτα, αναφορικά πάντα με τη διεπιστημονική προσέγγιση της έρευνας, πρωτοποριακή για εκείνη την εποχή. Αυτό το τελευταίο πρόγραμμα, που έχει ως κύριο πυρήνα της έρευνας τη μελέτη της αρχαίας αγροτικής ζωής του Μεταποντίου, που υποστηρίχθηκε, όπως και πολλά άλλα προγράμματα με πρωτοβουλία του τότε εφόρου αρχαιοτήτων Dinu Adamesteanu, ξεκίνησε το 1980 και πλουτίστηκε στα αμέσως επόμενα χρόνια με διάφορες αρχαιολογικές μεθόδους και ειδικευμένους ερευνητές, ειδικούς στις εφαρμοσμένες επιστήμες, με ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη του ελληνικού αγροτικού τοπίου ή, για να εκφραστούμε πιο λυρικά, στην αναζήτηση των αρχαίων Ελλήνων αγροτών, που κάποτε κατοίκησαν την ενδοχώρα του Μεταποντίου. Παραθέτοντας τα λόγια του Carter σημειώνουμε ότι «... από τη μία πλευρά το αποτέλεσμα ενός συνδυασμού παραδοσιακών μεθόδων και επιφανειακής έρευνας και από την άλλη η χρησιμοποίηση διάφορων ειδικοτήτων όπως παλαιοβοτανολογία, αρχαιοζωολογία, φυσική ανθρωπολογία, γεωμορφολογία και δορυφορική τηλεπισκόπηση, έχει εμπλουτίσει και εμπισθύνει σημαντικά τις γνώσεις μας για έναν ολόκληρο τομέα της αρχαίας

³⁶ Το πρόγραμμα στο νησί της Κέας, εστιάστηκε κυρίως στο βόρειο τμήμα του νησιού, όπου βρίσκεται η πόλη της Ιουλίδας. Η έρευνα έφερε στο φως τη διαχρονική ανάπτυξη της περιοχής από την κλασική περίοδο μέχρι τη μεσαιωνική και τη μεταμεσαιωνική εποχή (Cherry *et alii* 1991).

³⁷ Bintliff, Snodgrass 1985. Bintliff 1991a. Bintliff 1992. Bintliff 1996. Bintliff, Howard, Snodgrass 2007. Farinetti 2011.

³⁸ Adamesteanu 1971. Adamesteanu 1973. Βλ. επίσης και τις εκτιμήσεις στον Barker 1986, 7 κ.εξ.

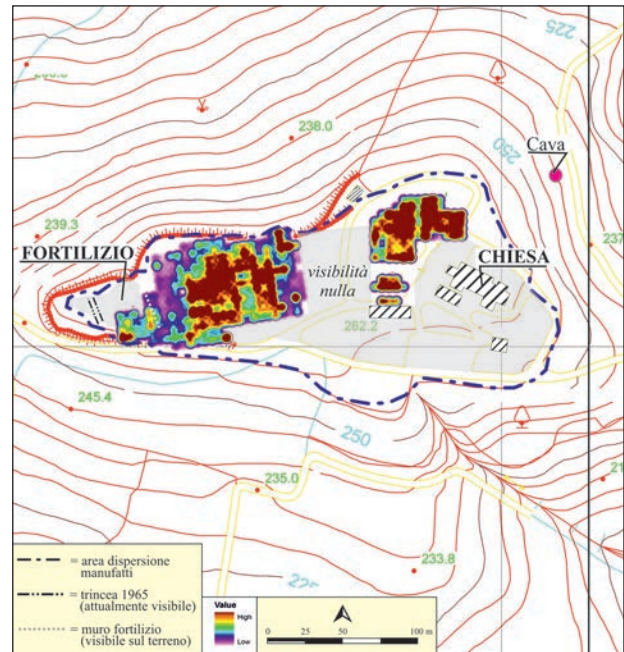
³⁹ Belvedere 1994, 76.

⁴⁰ Barker 1986, 22. Barker 1995, 56-66.

ζωής, της ζωής δηλαδή όπως αυτή διαδραματιζόταν τότε στην ελληνική ύπαιθρο ...»⁴¹.

Πάντα σχετικά με τις διάφορες στρατηγικές που υιοθετούνται στα διάφορα προγράμματα επιφανειακής έρευνας, ένα άλλο στοιχείο που λαμβάνεται μερικές φορές υπόψη, έχει να κάνει με τις διάφορες πειραματικές μεθόδους για την πραγματοποίηση ενδοτοπικών (*infrasito*) επιφανειακών ερευνών, που αποσκοπούν στην ερμηνεία της εσωτερικής διάταξης και διάρθρωσης των αρχαιολογικών θέσεων⁴². Η ενδοτοπική έρευνα, κάνοντας χρήση των τεχνικών της εντατικής επιφανειακής έρευνας, χρησιμοποιεί ιδιαίτερα αναλυτικές μεθόδους για την τεκμηρίωση των επιμέρους αρχαιολογικών ευρημάτων που βρίσκονται μέσα σε μία θέση. Ανάλογα με την περίπτωση, λαμβάνοντας κυρίως υπόψη το μέγεθος της αρχαιολογικής θέσης, την ποιότητα και την ποσότητα του υλικού που απλώνεται στην επιφάνεια, καθώς και τις διακυμάνσεις της ορατότητας του εδάφους, έχουν δοκιμαστεί τεχνικές οι οποίες προβλέπουν την εφαρμογή (ή όχι) καννάβου διαφορετικών μεγεθών (συνήθως τετράγωνες συλλεκτικές μονάδες), τη χρήση δειγματοληπτικής περισυλλογής ή την ολική περισυλλογή υλικού⁴³. Ο κύριος σκοπός είναι να καθοριστεί η ακριβής θέση των ευρημάτων με κύριο μέλημα τον προσδιορισμό των κύριων χρονολογικών ορίων, την επιφανειακή έκταση της θέσης, τις φάσεις κατοίκησης και, όπου είναι δυνατό, την εσωτερική δομή του υπό έρευνα χώρου.

Από τα πιο γνωστά παραδείγματα ενδοτοπικών ερευνών με τη χρήση καννάβου, σημειώνουμε αυτό των Φαλίσκων (Falerii Novi) από το Λάτιο της κεντρικής Ιταλίας (σε συνδυασμό με γεωμαγνητικές έρευνες), που πραγματοποιεί η Βρετανική Σχολή της Ρώμης από το 1998⁴⁴. Ως δοκιμασμένα με επιτυχία παραδείγματα από τη νότια Ιταλία, αναφέρουμε ειδικότερα δύο ενδοτοπικές έρευνες στη Βασιλικάτα, που πραγματοποιήθηκαν στους οικισμούς της Παν-



Εικ. 10. Santa Maria d'Anglona (Πανδοσία), ενδοτοπική έρευνα: κατανομή υλικού στο πεδίο (Roubis 2012).

δοσίας (Santa Maria d'Anglona: στη χώρα της αρχαίας αποικίας της Ηράκλειας μεταξύ των ποταμών Ακιρις - Agri και Σίριος - Sinni)⁴⁵ και του Πύργου της Θάλασσας (Torre di Mare, το μεσαιωνικό δηλαδή Μεταπόντιο κοντά στις εκβολές των ποταμών Κάσα - Basento και Βραδινού - Bradano)⁴⁶.

Η ενδοτοπική έρευνα της Santa Maria d'Anglona, που πραγματοποιήθηκε το 2008 στην κορυφή του ομώνυμου λόφου (εικ. 10), έγινε προκειμένου να εκτιμηθεί η παρουσία και η έκταση της αρχαίας θέσης, δεδομένης της σημαντικής στρατηγικής τοποθεσίας της καθώς και της αναφοράς που γίνεται στις πηγές σχετικά με την ύπαρξη της αρχαίας Πανδοσίας, η οποία ταυτίζεται με τον οικισμό πάνω στον ίδιο λόφο. Η ακριβής τεκμηρίωση των δεδομένων στο πεδίο, η ποσοτική και ποιοτική κατανομή των κατηγοριών του αρχαιολογικού υλικού που βρίσκεται στην επιφάνεια, είχε ως αποτέλεσμα την πιστοποίηση της ύπαρξης ενός μικρού οικισμού που καταλαμβάνει ολόκληρο το πλάτωμα στην κορυφή του λόφου, κυρίως κατά τη διάρκεια της Ύστερης Κλασικής περιόδου και κατά την πρόιμη ελληνιστική εποχή (4ος – 3ος αι. π.Χ.). Η ίδια, επίσης, έρευνα έδειξε ότι η κατοίκηση επαναλαμβάνεται και κατά τον Μεσαίωνα με την ύπαρξη ενός μικρού χωριού που διαρθρώνεται παράλληλα με

⁴¹ Carter 1987. Carter 2008, 37. Πρβλ. τις ανάλογες έρευνες του ίδιου και της ομάδας του στον Κρότωνα και στη Χερσόνησο της Κριμαίας: Carter 1990. Carter, Mack 2003.

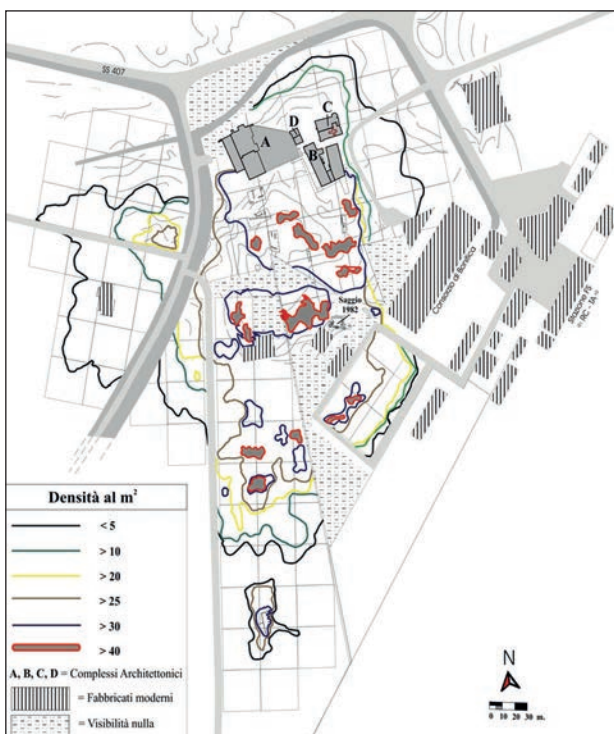
⁴² Οι μέθοδοι ενδοτοπικής έρευνας έχουν εξελιχθεί με βάση ανάλογο τύπου έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην Άσκρα, στις Θεσπίες και στον Αλιάρτο της Βοιωτίας: Bintliff, Snodgrass 1988.

⁴³ Για διάφορες μεθοδολογικές προσεγγίσεις των ενδοτοπικών ερευνών, βλ. Celuzza, Fentress 1990, 153 κ.εξ. Bintliff, Snodgrass 1988, 59 κ.εξ. Belvedere 1994, 75. Yntema 2002, 2. Για μερικά παραδείγματα, βλ. Alcock 1991. Burgers 1992. Burgers 1998, 43 κ.εξ. D'Andria, Roubis 1999, 140-142. Small 2002, 84-85. Small 2011. Vermeulen 2003, 80-84. Vermeulen, Verhoeven 2006.

⁴⁴ Keay *et alii* 2000, 1-9. Cambi 2003, 89-95.

⁴⁵ Roubis 2012. 2015a. Πρβλ. επίσης Roubis 2012a (Timmari).

⁴⁶ Roubis 2002, 116-118.



Εικ. 11. Πύργος της Θάλασσας (Torre di Mare, Μεταπόντιο), ενδοτοπική έρευνα: κατανομή υλικού στο πεδίο (Roubis 2002).

την ίδρυση του ομώνυμου μεσαιωνικού καθεδρικού ναού και ενός φρουρίου, που βρίσκονται αντίστοιχα στα δύο άνω άκρα του λόφου.

Η ενδοτοπική επιφανειακή έρευνα του επονομαζόμενου Πύργου της Θάλασσας (Torre di Mare), κοντά στη θέση του κλασικού Μεταποντίου, που έγινε στα 1998-1999 (εικ. 11), επέτρεψε την ανάκτηση αρκετών δεδομένων μέσω των οποίων κατέστη δυνατό να σχηματιστεί μία καλή εικόνα για τη ζωή του οικισμού κατά τον 13ο-14ο αι. μ.Χ., γνωστού εξάλλου και από τις σύγχρονες με αυτόν φιλολογικές πηγές. Τα ευρήματα που ανακαλύφθηκαν στον χώρο – σύμφωνα με την κεραμική πυκνότητα - παρέχουν μία σειρά από χρήσιμα στοιχεία για να αποκατασταθεί η πιθανή έκταση της μεσαιωνικής και μεταμεσαιωνικής θέσης από τον 13ο μέχρι και τον 17ο αι. μ.Χ. Η χωροταξική κατανομή των αρχαιολογικών ευρημάτων δείχνει πράγματι ότι οι υψηλότερες πυκνότητες βρέθηκαν σε μία περιοχή περίπου 4,3 εκταρίων (πιθανόν αυτή θα πρέπει να είναι και η έκταση του μεσαιωνικού οικισμού). Ο υπολογισμός της πυκνότητας όλων των κατηγοριών των αντικειμένων που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας (κεραμική, μεταλλικά αντικείμενα, κεραμίδια κ.λπ.), κατέδειξε ότι η μέγιστη έκταση του οικισμού συμπίπτει με την παρουσία μεγάλων

ποσοτήτων εφυαλωμένης κεραμικής, που αντιπροσωπεύει την παλιότερη διαγνωστική κατηγορία που έχει εντοπιστεί κατά τη διάρκεια των επιφανειακών ερευνών (13ος-14ος αι.)⁴⁷. Επιπλέον, η ανακάλυψη πολλών υπολειμμάτων σιδηρομεταλλεύματος, διασκορπισμένων σε ορισμένες περιοχές του αρχαιολογικού χώρου, επέτρεψε την υπόθεση της παρουσίας εργαστηρίων ειδικευμένων στις μεταλλουργικές δραστηριότητες. Ο σίδηρος, όπως φαίνεται από τις εργαστηριακές εξετάσεις, εισαγόταν με τη μορφή αδρού μεταλλεύματος από τα κοντινά ορυχεία της Καλαβρίας για να υποστεί την απαραίτητη επεξεργασία στον Πύργο της Θάλασσας. Μία διαφορετική κατάσταση δημιουργείται αργότερα από το 15ο μέχρι και το 17ο αιώνα, σύμφωνα με την κατανομή της μαγιόλικας. Πράγματι, αυτού του είδους η κεραμική λείπει εντελώς από όλο το νότιο τμήμα του οικισμού και επιπλέον, σε σχέση με αυτήν της εφυαλωμένης, υπάρχει μία σαφής ποσοτική μείωση της μαγιόλικας στο κεντρικό υπόλοιπο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου. Τα στοιχεία αυτά αποδεικνύουν τη συρρίκνωση και οριστική εγκατάλειψη του οικισμού στη μετα-μεσαιωνική φάση (Αραγωνική περίοδος), κατά την οποία στη θέση του πρώην οικισμού, είχε δημιουργηθεί ένας απομονωμένος πύργος (που διέσωσε και το σημερινό τοπωνύμιο) και που κατείχε στρατηγική σημασία σε σχέση με τη γύρω περιοχή, ενταγμένος στο δίκτυο των οχυρών πύργων της ενδοχώρας του Υδρούντα (Terra d'Otranto).

⁴⁷ Σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής αρχαιολογικά δεδομένα, το κλασικό Μεταπόντιο, κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο εγκαταλείφθηκε. Ο οικισμός του Torre di Mare, που ιδρύθηκε περίπου 1,5 χλμ. πιο νότια κοντά στις εκβολές του Κάσα (Basento), πιθανόν συγκέντρωσε μέρος του πληθυσμού που είχε διασκορπιστεί από το Μεταπόντιο στη γύρω περιοχή: Bertelli, Roubis 2002, 69-88.